

Анастасія Вітрянська

старша наукова співробітниця відділу образотворчого
та декоративно-ужиткового мистецтва,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Anastasia Vitryanska

Senior Researcher, Department of Fine Arts
and Decorative and Applied Arts
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

**ЗНАКИ ВЛАСНИКА НА ГРАВЮРАХ І ЛІТОГРАФІЯХ
ІЗ КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

**OWNER'S MARKS ON ENGRAVINGS AND LITHOGRAPHS
FROM THE COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM
OF THE HISTORY OF UKRAINE**

Анотація

У статті розглядається один із аспектів наукової атрибуції музейного предмета, а саме його історія побутування. Одним із чинників при дослідженні є знак власника, за допомогою якого можна встановити побутування предмета. Існують різновиди таких позначок: для книжкових видань це екслібриси, на творах графіки – рукописні позначки та написи олівцем або чорнилом, проставлені особисто власником антикварного предмета, інскрипти або інші написи, що свідчать про належність тому чи тому власнику, зафіксовані іншою особою, «сухі» (тиснені) та чорнильні штемпелі з монограмами латиницею / кирилицею, повним прізвищем, гербом, назвою установи тощо, а також марки, які також наклеювали на предмети декоративно-ужиткового мистецтва. На прикладі творів графіки з колекції Національного музею історії України авторка здійснює ідентифікацію таких знаків, описує їх та наводить біографічні й історичні довідки про власників.

Ключові слова:

Знак власника, колекціонерський знак, колекціонер, монограма, штемпель, колекція графіки, Національний музей історії України.

Abstract

The article considers one of the aspects of scientific attribution of a museum object, namely its history of existence. One of the factors in the study is owner's mark, which helps to establish an object's history of use. There are different types of such marks: for book editions these are bookplates; for graphic works these are handwritten marks and inscriptions in pencil or ink, affixed personally by the

owner of the antique object; inscriptions or captions testifying to the ownership, recorded by another person; «dry» (embossed) and ink stamps with monograms in Latin / Cyrillic, full name, coat of arms, name of the institution, etc.; stamps that were also pasted on decorative and applied art objects. On the example of graphic works from the collection of the National Museum of the History of Ukraine, the author identifies such signs, describes them and provides biographical and historical information about the owners.

Keywords:

Owner's mark, collector's mark, collector, monogram, stamp, collection of graphics, National Museum of the History of Ukraine.

Історія побутування музейного предмета є одним із найважливіших аспектів його атрибуції. Особливо гостро постає проблема атрибуції, коли йдеться про предмети, записані до інвентарних книг у післявоєнні роки, де у графі «Джерело надходження» у кращому разі записано «старі музейні фонди», здебільшого ж записи відсутні взагалі. Як і історію надходження, історію побутування буває важко дослідити. Встановлення цієї інформації відбувається різними шляхами та методами. Зокрема, це звернення до архівних та фото документів, спогадів колекціонерів та меценатів, каталогів виставок ХІХ та першої половини ХХ ст. тощо. Одним із чинників при встановленні історії побутування предмета стає саме власницький знак. Власником може бути як приватна особа, так і установа (бібліотека, архів, музей тощо). Якщо йдеться про книжкові видання, дослідникам допомагає екслібрис (книжковий знак власника). На предметах графіки власники ставили чорнильні або «сухі» (тиснені) штемпелі з монограмами латиницею / кирилицею, повним прізвищем, гербом, назвою установи, а також позначки та написи від руки чорнилом або олівцем. Звичайно, такі знаки власника робили не завжди, а деякі монограми та позначки взагалі не можна ідентифікувати за браком каталогів або відсутністю в них окремих колекційних штампів. Серед наукових публікацій (статті, повідомлення тощо) дуже рідко трапляються ті, де теми опису та ідентифікації знака власника були б цілком розкриті.

Досить повний огляд історіографії на тему дослідження колекційних знаків викладено у вступній статті Ольги Вікторівни Власової до книги О. В. Власової та О. Л. Балашової «Владельческие знаки на гравюрах и литографиях. На материале отдела гравюры Государственного Русского музея»¹. Авторка наводить стислу характеристику наукових

¹ Власова О. В., Балашова О. Л. Владельческие знаки на гравюрах и литографиях. На материале отдела гравюры Государственного Русского музея. – Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2003. – С.3–5.

досліджень, присвячених вивченню колекційних знаків, викладених у означеній вступній статті.

Європейські дослідники почали вивчати знаки власника наприкінці XVIII ст. Протягом XIX ст. здійснювалися спроби описати та розшифрувати позначки, що трапляються на музейних предметах. Луї Олександр Фаган (1845–1903) – англійський мистецтвознавець, співробітник відділу естампів Британського музею, першим спробував скласти окремий каталог таких знаків і 1883 р. видав книгу «Collector's marks. Department of prints and drawings» («Знаки колекціонера. Відділ естампів та малюнків»).

1921 р. голландський історик і дослідник графіки Фріц Лугт видав у Амстердамі новий довідник «*Marques de Collections: (Dessins-Estampes), Marques estampillées et écrites de collections particulières et publiques. Marques de marchands, de monteurs et d'imprimeurs. Cachets de vente d'artistes décedés. Marques de graveurs apposés après le triage des planches. Timbres d'édition. Etc., Avec Des Notices Historiques sur les Collectionneurs, les Collections, les Ventes, les Marchands et Editeurs, Etc.*» («Колекційні знаки: (Малюнки-естампи), штаповані та письмові знаки приватних і державних колекцій. Бренди дилерів, редакторів і друкарень...»). Німецький мистецтвознавець та експерт із гравюри Едвард-Йозеф Весселі 1876 р. створив посібник для збирачів гравюр із опублікованими 52 знаками. Цю працю 1882 р. переклав російською мовою московський колекціонер С. С. Шайкевич, вона з'явилася під назвою «О распознании и собирании гравюр (пособие для любителей). С двумя таблицами монограм». Про «штемпелювання» гравюр писав співробітник Імператорської публічної бібліотеки, російський колекціонер М. Д. Чечулін у своєму звіті про відрядження у квітні-травні 1908 р. «О собраниях эстампов в Парижской Национальной библиотеке и в главных музеях Берлина, Дрездена и Мюнхена». Мистецтвознавець, художній та літературний критик Е. Ф. Голлербах у статті «Коллекционерский знак», яку надрукували в журналі «Советский коллекционер» (№ 7, 1931), зробив спробу охарактеризувати означений термін, вклавши в це поняття не тільки знаки на естампах, а й позначки, ярлики та печатки на картинах і творах декоративно-ужиткового мистецтва. Сучасні дослідження на зазначену тему, що містили публікації окремих знаків на графічних творах, було викладено, наприклад, у каталогах Державної Третьяковської галереї «Рисунок XVIII в.» (1996) та Омського обласного музею образотворчих мистецтв ім. М. О. Врубеля «Коллекция Е. М. Лавренко в отделе редкой книги Омского областного музея изобразительных искусств им. М. А. Врубеля» (2001). Також у журналі «Русское искусство» (№ 4, 2020) з'явилася стаття, присвячена колекції

М. К. Тенішевої. У цій розвідці було опубліковано власницькі знаки П. К. Сухтелена та Марії Лейхтенберзької².

Помітно, що нині тему колекційного знака на творах графіки детальніше й ширше вивчають російські дослідники. Значно частіше серед тем публікацій українських дослідників трапляється вивчення книжкових знаків (екслібрисів). Так, 2017 р. вийшов друком ґрунтовний каталог Людмили Михайлівни Дениско «Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського». У ньому вперше представлено зображення та описи екслібрисів, які засвідчують власність приватних осіб або різних приватних і державних установ на книги, та зафіксовано історію їх надходження до бібліотеки³. Є багато публікацій про книжкові знаки з колекцій різних бібліотек та музеїв України, в яких екслібриси розглядають і як знак власника того чи того книжкового зібрання, і як окремий вид графічного мистецтва.

Про існування в Україні окремих каталогів власницьких знаків на творах графіки авторці статті невідомо. Проте варто згадати ґрунтовне наукове видання С. Білоконя⁴, присвячене дослідженню колекції П. П. Потоцького, в якому описано його іменні знаки у вигляді штампеля та позначок олівцем. У каталогах музейних колекцій також можна натрапити на опубліковані знаки колекціонерів. Значно рідше тему вивчення таких знаків висвітлюють у поодиноких наукових статтях, як, наприклад, у розвідці провідної співробітниці Національного музею «Київська картинна галерея» Н. Є. Агеєвої «Автографы из коллекции Юргенсона»⁵, в якій досліджено альбом із автографами російських художників із зібрання Е. П. Юргенсона. Встановити власника цього альбому допомогла вкладена в нього картка з пейзажною замальовкою художника К. Горбатова, адресована «Його Високородію Ернесту Петровичу Юргенсону». Такий зразок власницького знаку заслуговує увійти в науковий обіг, хоча його зафіксував і не власник альбому. Ще два приклади, коли позначку зробив не сам власник, опубліковані в науковій статті тієї самої дослідниці⁶ та у статті О. Б. Суховарової-Жор-

² Власова О. В., Балашова О. Л. Вказ. праця. – С. 3–5.

³ Дениско Л. М. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Каталог. – Київ, 2017. – 350 с.

⁴ Білокінь С. І. Музей України (збірка П. Потоцького): дослідження, матеріали. Монографія. – 3-тє вид., доп. – К., 2006. – 476 с.

⁵ Агеєва Н. Е. Автографы из коллекции Юргенсона // Антиквар. – 2008. – № 4 (18). – С. 90–97.

⁶ Агеєва Н. Є. Колекція Г. І. Квятковського в зібранні Національного музею «Київська картинна галерея» // Праці Центру пам'яткознавства. – 2017. – Вип. 32. – С. 110–118.

⁷ Суховарова-Жорнова О. Б. Іконографічні розвідки родинних портретів Рєпніних з Яготина (на матеріалах колекції Національного музею історії України) // Історико-географічні дослідження в Україні. – 2005. – Вип. 8. – С. 287–288 [Електронний ресурс]: Інститут історії України НАН України. – Режим доступу: <http://history.org.ua/JournALL/geo/8/19.pdf> (дата звернення: 15.04.2021).

нової⁷. В обох випадках помітка зроблена рукою Ф. Ернста. 2019 р. Вітрянська А. В., старша наукова співробітниця Національного музею історії України (далі НМІУ), опублікувала наукове дослідження, в якому було зафіксовано та ідентифіковано власницький знак художника-декоратора Олександра Миколайовича Беклемішева на трьох офортах із колекції НМІУ⁸.

У цій статті авторка продовжує вивчення знаків власника на гравюрах і літографіях із колекції НМІУ. Означене дослідження містить описи знаків, їхню ідентифікацію, а також біографічні та історичні довідки про власників та їхні колекції. Колекційні знаки у статті представлені позначками, зробленими особисто власниками; позначками, що належать видавництвам; інскриптами або іншими написами, що свідчать про належність тому чи тому власнику.

Близько половини колекції графіки Національного музею історії України походить із зібрання Павла Платоновича Потоцького (1857–1938), відомого колекціонера, військового історика, поціновувача української культури та історії. 1926 р. діяч подарував свою колекцію Наркомату освіти УСРР. Більшість гравюр і літографій присвячена військовій тематиці: побут військових, портрети військових, батальні сцени низки воєн: наполеонівських, російсько-турецьких, кримської, російсько-японської, Першої світової. На багатьох аркушах П. П. Потоцький проставив олівцем власний іменний знак у вигляді двох схрещених латинських літер Р. Також він додатково зафіксував порядковий номер та загальну кількість аркушів (?) через дріб, вартість, вказав рідкісність та цінність твору. Наприклад, «оч. ред. ц.», «б. редкость» тощо, що розшифровуються як «оч[ень] ред[кая] ц[енность]» та «б[ольшая] редкость» відповідно. **(Рис. 1)**

Рис. 1. Знак Павла Платоновича Потоцького
(рукописний)

⁸ Вітрянська А. Матеріали до історії побутування гравюр італійського художника Джованні Рокка з колекції Національного музею історії України // Науковий вісник Національного музею історії України. – Вип. 4. – Київ, 2019. – С. 457–465 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Vitrianska_Anastasiia/Materialy_do_istorii_pobutuvannia_hraviur_italiiskoho_khudozhnyka_Dzhovanni_Rokka.pdf? (дата звернення: 13.04.2021).

На деяких аркушах трапляється і штамп П. П. Потоцького з написами «Павель Платоновичъ Потоцкій / Екатеринбург. пр., д. № 8». (Рис. 2)

Рис. 2. Знак Павла Платоновича Потоцького (печатка)

Крім знака Павла Платоновича, на деяких графічних творах є й інші знаки власника – свідчення того, що аркуші перед надходженням до колекції П. П. Потоцького перебували в інших зібраннях.

Так, на літографії «Перспективний вид на міст Любані» (ГРЛ-4618), виконаній Самуїлом Петровичем Шифляром⁹ за оригіналом Вільгельма фон Треттера¹⁰, крім знака П. П. Потоцького, на звороті аркуша проставлено ще два знаки у вигляді чорнильних штампелів. Перший – напис «Усадьба / Гузеево», вміщений у прямокутник; другий – напис «С. И. / Успенский», вміщений у квадрат зі зрізаними кутами на синьому (?) тлі. (Рис. 3)

⁹ Самуїл Петрович Шифляр (1786–1840) – російський живописець, рисувальник, гравер і літограф. Із 1808 р. – художник Імператорського порцелянового заводу. В 1822–1828-х – штатний художник Воєнно-топографічного депо при Головному штабі, створював рисунки військової форми. 1833 р. – рисувальник при експедиційному російському корпусі в Туреччині. Автор багатьох рисунків до серії «Краєвиди Санкт-Петербурга та околиць» (1821–1826) та низки гравійованих портретів. Спеціалізувався на рисунках військової форми, портретів, жанрових сцен тощо, див.: Два века русской литографии. Альманах. – Вып. 171. – Санкт-Петербург: Palace Editions, 2007. – С. 158.

¹⁰ Вільгельм фон Треттер (Василь Карлович Треттер, 1788–1859) – німецький інженер-мостобудівник і літограф, відомий у Російській імперії. 1814 р. прибув до Санкт-Петербурга і почав працювати під керівництвом А. Бетанкура в Корпусі інженерів шляхів сполучення. В 1823–1828-х був одним із провідних фахівців із будівництва мостів. Відомий завдяки серії літографій «Колекція планів та видів нових мостів, спроектованих та побудованих в новій проїзній частині Москви в 1821 і 1822 роки», виданій Олександром Плюшаром 1823 р. Серед них є і аркуш «Перспективний вид на міст Любані», див.: Треттер, Вільгельм фон [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Треттер,_Вильгельм (дата звернення: 13.05.2021).

Рис. 3. Літографія «Перспективний вид на міст Любані».

Літограф С. П. Шифляр. Знак маєтку Гузеєво та особистий знак Сергія Ілліча Успенського на звороті літографії

Другий знак належить краєзнавцю, колекціонеру, почесному громадянину м. Тихвіна Сергію Іллічу Успенському. Він на початку ХХ ст. був власником маєтку Гузеєво, облаштованого на місці впадання Чубкіного струмка в річку Рядань у районі сучасного м. Пікалева Ленінградської обл. (Російська Федерація), а раніше – Воскресенського Лученського цвинтаря або села в Лучанах. С. І. Успенський вивчав історію свого краю. Був власником різноманітних документів із сімейних архівів місцевих дворян, які втратили свої маєтки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., зокрема, поміщиків Баранових, Кусякових, Мишецьких, Колударових та інших. С. І. Успенський належав до партії есерів, і це відіграло визначальну роль у його житті. В 1920-х роках Сергія Ілліча заарештувало ОДПУ. Як склалася після цього його доля, на жаль, неві-

домо. Після арешту оперативники вивезли архів. Частина документів опублікували у збірнику «Тихвінська старовина» під редакцією І. П. Мордвінова¹¹. Гравійований портрет О. Ф. Ланжерона (ГРЛ-2928), виконаний Томасом Райтом за живописним оригіналом Джорджа Доу, походить із колекції П. П. Потоцького, про що свідчить позначка олівцем у правому нижньому куті. (Рис. 4)

**Рис. 4. Портрет
О. Ф. Ланжерона.**
Гравер Томас Райт.
За оригіналом Джорджа Доу

¹¹ Коллекция Успенского Сергея Ильича – потомственного почетного гражданина, краеведа, коллекционера // РС НИА СПб ИИ РАН. – Фонд 137 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://isaran.ru/?q=ru/fund&guid=E69C5594-B75C-49EF-9A12-9EC17F1D67F9&ida=24&str=успенский%20сергей%20ильич> (дата звернення: 30.04.2021).

Гравійований портрет Ф. Б. Остен-Сакена (ГРЛ-3714/79а), виконаний Генрі Доу також за живописним оригіналом Дж. Доу, походить із колекції князів Репніних із Яготина, про що свідчить рукописний напис олівцем, зроблений Ф. Ернстом на звороті. **(Рис. 5)**

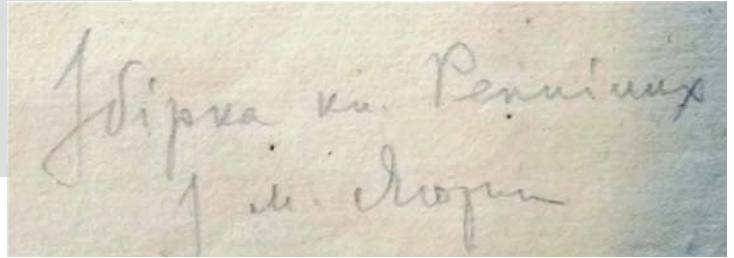

Рис. 5. Портрет Ф. Б. Остен-Сакена.
Гравёр Генрі Доу. За оригіналом Джорджа Доу.
Рукописний напис олівцем, зроблений Ф. Ернстом на звороті: «Збірка кн. Репніних з м. Яготин»

Літографований портрет імператриці Марії Федорівни (1759–1828) (ГРЛ-3710/46), створений літографом Ветлузьким за оригіналом Г. Доу, має на звороті напис олівцем: «Въ Музей И. В. о. [б?] Г. д. / отъ / А. Ермилова». **(Рис. 6)**

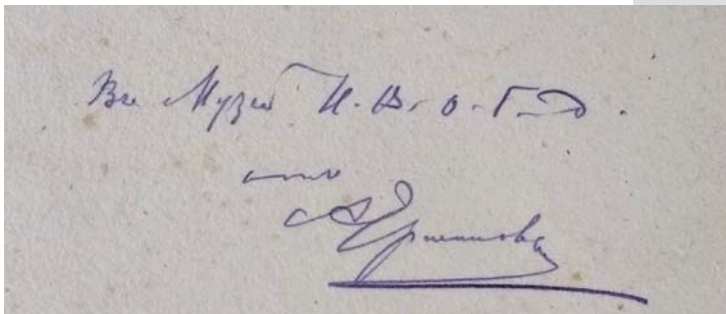

Рис. 6. Портрет імператриці Марії Федорівни.
Літограф Ветлузький. За оригіналом Генрі Доу. Рукописний напис на звороті: «Въ Музей И. В. о. [б?] Г. д. / отъ / А. Ермилова»

Під час пошуків інформації про особу, зазначену в написі, було знайдено дані про Андрія Єрмиловича Єрмилова, гатчинського краєзнавця. Про нього мало інформації. Титулярний радник, автор рукопису «Очерки Гатчины», одружився з Анною Федорівною Єрмиловою, акушеркою, яка відкрила в Гатчині пологовий притулок. 1876 р. вони вже були подружжям та проживали в означеному місті¹². Найімовірніше, під скороченнями в написі на літографії мається на увазі Гатчинський палац (м. Гатчина Ленінградської обл., РФ). Їх приблизно можна розшифрувати так: «Музей Императорского Величества [Большой?] Гатчинский дворец», до якого, власне, й передав або збирався передати літографований портрет імператриці Марії Федорівни А. Є. Єрмилов.

Згадані портрети О. Ф. Ланжерона, Ф. Б. Остен-Сакена та Марії Федорівни об'єднує ще один знак власника, виконаний «сухим» (тисненим) штемпелем у вигляді герба, де над порожнім французьким щитом зображено стовбур дерева, увінчаний геральдичною лілеєю. **(Рис. 7)**

Рис. 7.
«Сухий» (тиснений) штемпель, наявний на портреті О. Ф. Ланжерона, Ф. Б. Остен-Сакена та імператриці Марії Федорівни

¹² Первые историки и краеведы Гатчины [Электронный ресурс]: Владислав Кислов. Страницка гатчинского краеведа. – Режим доступа: <http://kraeved-gatchina.de/ocherki/kraevedcheskiy-likbez-pogatchinski/pervye-istoriki-i-kraevedy-gatchiny/> (дата звернення: 09.11.2021).

У довіднику Ф. Лугта цей знак є, проте, на жаль, його не ідентифіковано. В каталозі зафіксовано його опис, а також містяться відомості, що такий знак є на кількох офортах, портретах Томаса Райта (1792–1849), що відтворені з картин Джорджа Доу та зберігаються в Гравюрному кабінеті Державного Ермітажу в Санкт-Петербурзі. Ці гравюри надійшли до зібрання згаданого музею в 1820-х рр.¹³

З колекції князів Репніних із Яготина походять ще дві гравюри, на що вказують відповідні записи на їхньому звороті, зроблені рукою Ф. Ернста. Гравюри виконані олівцем, одна з них – у тоні сангіни (?) (ГРЛ-3709/58а, ГРЛ-3709/58б). **(Рис. 8)**

Рис. 8.
Алегоричний портрет імператриці Катерини II в тоні сангіни (?).
Гравер Луї-Мартен Бонне. За оригіналом Вергіліуса Еріксе-на. Походить із колекції князів Репніних із Яготина

¹³ Marque non identifiée (L. 5408) // Frits Lugt. Les Marques de Collections de Dessins & d'Estampes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marquesdecollections.fr/detail.cfm/marque/12923> (дата звернення: 30.04.2021).

Це два ідентичні алегоричні портрети імператриці Катерини II, створені французьким гравером Луї-Мартеном Бонне (1743–1793) за живописним оригіналом данського художника Вергіліуса Еріксена (1722–1782). На тлі архітектурної споруди з колонами зображено медальйон із портретом імператриці, який підтримують алегоричні фігури Сатурна, напівоголеного літнього чоловіка із крилами за спиною, Купідона та Мінерви, яка наступає ногою на змія. Праворуч на хмарі – алегоричне зображення Слави у вигляді юнака із крилами, який сурмить. Напис, де вказано гравера, трохи відрізняється від напису, згаданого у словнику Д. О. Ровінського¹⁴.

Портрет царевича Олексія Петровича (ГРЛ–230) виконаний 1729 р. німецьким гравером Крістіаном Альбертом (Альбрехтом) Вортманом (1680–1760) за живописним оригіналом 1728–1729 рр. німецького портретиста Іоганна Пауля Люддена (пом. 1739). Він є парним до портрета дружини царевича – Шарлоти-Христини-Софії, які були замовлені живописцю Й. П. Люддену для гравіювання К. А. Вортманом¹⁵. Гравюра зберігалася в колекції П. П. Потоцького, його позначка олівцем міститься у правому нижньому куті. Крім того, П. П. Потоцький вказав цінність аркуша: «редчайший оч. цен.». На нижньому полі стоїть сухий штампель із латинськими літерами «ALP» у овалі під короною. **(Рис. 9)**

Рис. 9.

Портрет царевича Олексія Петровича.

Гравер Крістіан Альберт Вортман. За оригіналом Іоганна Пауля Люддена. Знак власника Олександра Яковича Лобанова-Ростовського

¹⁴ Подробный словарь русских гравированных портретов / Сост. Д. А. Ровинский. – Том II. Е–О. – Санкт-Петербург, 1887. – С. 787, п. 40.

¹⁵ Морозова С. В. Портрет в русской гравюре XVIII века. Из собрания Государственного Исторического музея. Аннотированный альбом-каталог. – Москва, 2010. – С. 82–83.

Це печатка князя Олександра Яковича Лобанова-Ростовського (1788–1866) – генерал-майора, бібліофіла, письменника й видавця. Він був членом Російського географічного товариства та Товариства французьких бібліофілів. Мав гарну бібліотеку, в якій зберігав зібрання каталогів різних картинних галерей. Протягом свого життя О. Я. Лобанов-Ростовський зібрав декілька колекцій: тростин і палиць, що належали різним історичним особам, географічних карт. Зібрання гравійованих портретів, пов'язаних із життям імператора Петра I (96 гравюр та декілька літографій) подарував Публічній бібліотеці. В 1857–1862 рр. Олександр Якович брав активну участь у комплектуванні «Галереї Петра Великого», розшукуючи на художньому ринку Європи потрібні гравюри. Після смерті князя його племінник Олексій Борисович Лобанов-Ростовський передав успадковані папери О. О. Васильчикову – російському історику та мистецтвознавцю, збирачу матеріалів про правління Петра I¹⁶.

Історія побутування деяких експонатів досить звивиста. Наприклад, літографічний груповий портрет російських княгинь Катерини, Єлизавети та Марії Михайлівни (ГРЛ-3710/6г), створений літографінею Сесіль-Бертою Лафосс (Cécile Berthe Lafosse) за рисунком із натури Гау, зберігався в колекціях трьох власників, про що свідчать їхні знаки. У правому нижньому куті міститься традиційний знак П. П. Потоцького олівцем, по верхньому краю – сухий овальний штампель із короною в центрі та написом по колу «Графъ Сергѣй / Апраксинъ» та по нижньому краю – ще один сухий овальний штампель із латинськими літерами готичним шрифтом «V & H». (Рис. 10)

Рис. 10.
Груповий портрет російських княгинь: Катерини, Єлизавети та Марії Михайлівни. Літографія Сесіль-Берта Лафосс. За рисунком із натури Гау. Знак власника Сергія Олександровича Апраксина та знак видавничої фірми Гаспара Вейта і Альберта Хаузера (Veith & Hauser) у Парижі

¹⁶ Власова О. В., Балашова О. Л. Вказ. праця. – С. 91–92.

Останній штемпель опубліковано в каталозі Ф. Лугта і належить видавничій фірмі Гаспара Вейта та Альберта Хаузера (Veith & Hauser) у Парижі¹⁷. Штемпель графа, генерал-лейтенанта Сергія Олександровича Апраксіна (1830–1894) опубліковано в уже згаданому каталозі О. В. Власової та О. Л. Балашової¹⁸. Із цього джерела відомо, що свою бібліотеку граф зберігав у с. Кондратівці Курської губернії Судженського повіту, вона складалася здебільшого із книг із російської історії. Згодом книгозбірню С. О. Апраксіна розпродав антиквар В. І. Клочков.

Літографічний портрет генерала від інфантерії, ад'ютанта Його Високості Імператора, графа Івана Федоровича Паскевича-Ериванського (1782–1856) (ГРЛ-1403) за живописним оригіналом Дж. Доу надруковано в літографічному закладі Л. Захсе у Берліні. Крім того, що портрет походить із колекції П. П. Потоцького, по нижньому краю є сухий штемпель круглої форми, оздоблений крапками по колу, в його центрі – нечітка латинська літера «W». (Рис. 11)

Рис. 11.

Портрет Івана Федоровича Паскевича-Ериванського.

За оригіналом Джорджа Доу. Знак видавця естампів у Берліні Гаспара Вайса

За каталогом Ф. Лугта, цей знак належав Гаспару Вайсу – видавцю естампів у Берліні. Свою фірму він заснував 1820 р. (?)¹⁹.

¹⁷ Veith & Hauser (L. 4211) // Frits Lugt. Les Marques de Collections de Dessins & d'Estampes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marquesdecollections.fr/detail.cfm/marque/11725> (дата звернення: 11.05.2021).

¹⁸ Власова О. В., Балашова О. Л. Вказ. праця. – С. 34.

¹⁹ Weis Gaspard (L. 2595b) // Frits Lugt. Les Marques de Collections de Dessins & d'Estampes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marquesdecollections.fr/detail.cfm/marque/9733> (дата звернення: 11.05.2021).

Схожу непросту історію побутування має літографія «Військовий кур'єр на трійці» російського художника, літографа Олександра Орловського (ГРЛ-97). Вона також походить із колекції П. П. Потоцького. Але у правому нижньому куті проставлено сухий штампель у вигляді герба: на англійському щиті в центрі одноголовий орел. Обабіч від нього – щитотримачі у вигляді пишного листя аканта. Над щитом – шолом із короною та нашоломником у вигляді пір'я страуса. (Рис. 12)

Рис. 12.

Літографія «Військовий кур'єр на трійці». Літограф Олександр Осипович Орловський.
Особистий знак художника О. О. Орловського

Цей штампель опубліковано в каталозі О. В. Власової і О. Л. Балашової та в каталозі Ф. Лугта. Належить відомому живописцю, граверу й літографу Олександру Осиповичу Орловському (1777–1832). Він мав колекцію живопису, порцеляни та зброї. Частина цього зібрання купив імператор Микола I. Художник мав власну монограму, яку ставив на всіх своїх творах із 1823 р. Намагаючись захистити авторські права від підробок та копій сучасників, О. О. Орловський 1823 р. порушив питання про художню власність і отримав право використовувати свій власницький штамп²⁰.

²⁰ Orlovski Alexandre Osipovitch (L. 5304) // Frits Lugt. Les Marques de Collections de Dessins & d'Estampes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marquesdecollections.fr/detail.cfm/marque/12819> (дата звернення: 10.10.2021); Власова О. В., Балашова О. Л. Вказ. праця. – С. 130–131.

Деякі твори з колекції П. П. Потоцького мають штемпелі, що належали видавцям. Наприклад, це літографія «Єгер» (ГРЛ-426) за живописним оригіналом Теодора Жеріко (оригінальна назва картини – «Офіцер кінних єгерів імператорської гвардії, який іде в атаку»). Вона створена французьким літографом Шарлем Мотте за рисунком швейцарського художника та мініатюриста Георга Іогана Волмара (1770–1831), походить, як вже зазначалося, з колекції П. П. Потоцького, про що свідчать знаки власника. Проте на нижньому полі можна побачити сухий штемпель овальної форми з ініціалами «JPQ» у центрі, по колу – напис французькою мовою: «Galerie lithographiée de S. A. R. Mgr le duc d'Orléans» («Галерея літографій Його Високості монарха герцога Орлеанського»), який належав видавцю літографій у Парижі Ж.-П. Кєно²¹. (Рис. 13)

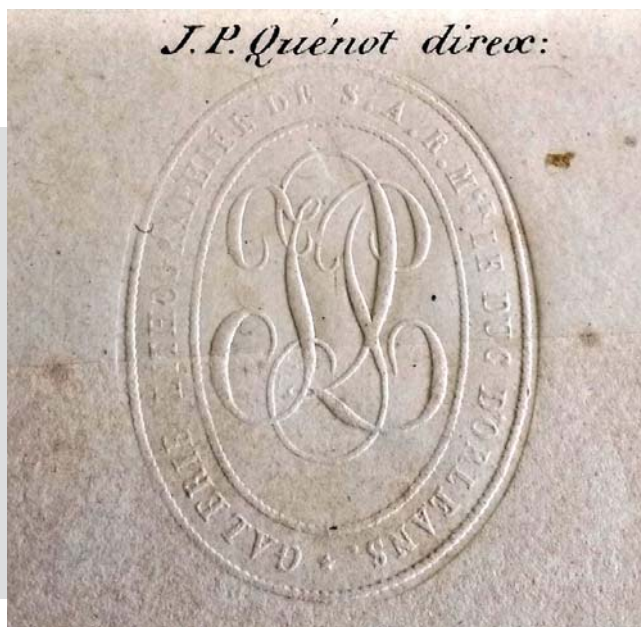

Рис. 13.

Літографія «Єгер».

Літограф Шарль Мотте. За живописним оригіналом Теодора Жеріко. Знак видавця літографій у Парижі Ж.-П. Кєно

Аркуш походить зі згаданого видання, присвяченого принцесі Марі-Амелі, герцогині Орлеанській, та виданого М. М. Вату і Ж.-П. Кєно. Загалом з'явилося 50 випусків, у кожному з яких було по три великі аркуші літографій.

²¹ Quénot J. P. (L. 1999d.) // Frits Lugt. Les Marques de Collections de Dessins & d'Estampes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marquesdecollections.fr/detail.cfm/marque/8720> (дата звернення: 16.09.2021); Егерь. Галерея Пале-Рояль. (Т. Жеріко). Рис. В. Адам. Литогр. К. Мотт (Париж, 1824–1829) [Електронний ресурс]: Русский библиофил. Магазин антикварной книги. – Режим доступу: https://www.rusbibliophile.ru/Book/Eger_Galereya_PaleRuayal_ (дата звернення: 16.09.2021).

Літографію з колекції П. П. Потоцького «Генерал Лафайєт, Жак Лаффіт, Казимир-Пер'є та граф Жерар, члени муніципальної та конституційної комісії в 1830 році» (ГРЛ-1153) створив французький літограф Антуан Морен (1793–1860), а видав Франсуа Булла у Парижі. На аркуші під зображенням праворуч помітний сухий штемпель із літерами «FB», що належав згаданому паризькому видавцю Франсуа Буллі²². (Рис. 14)

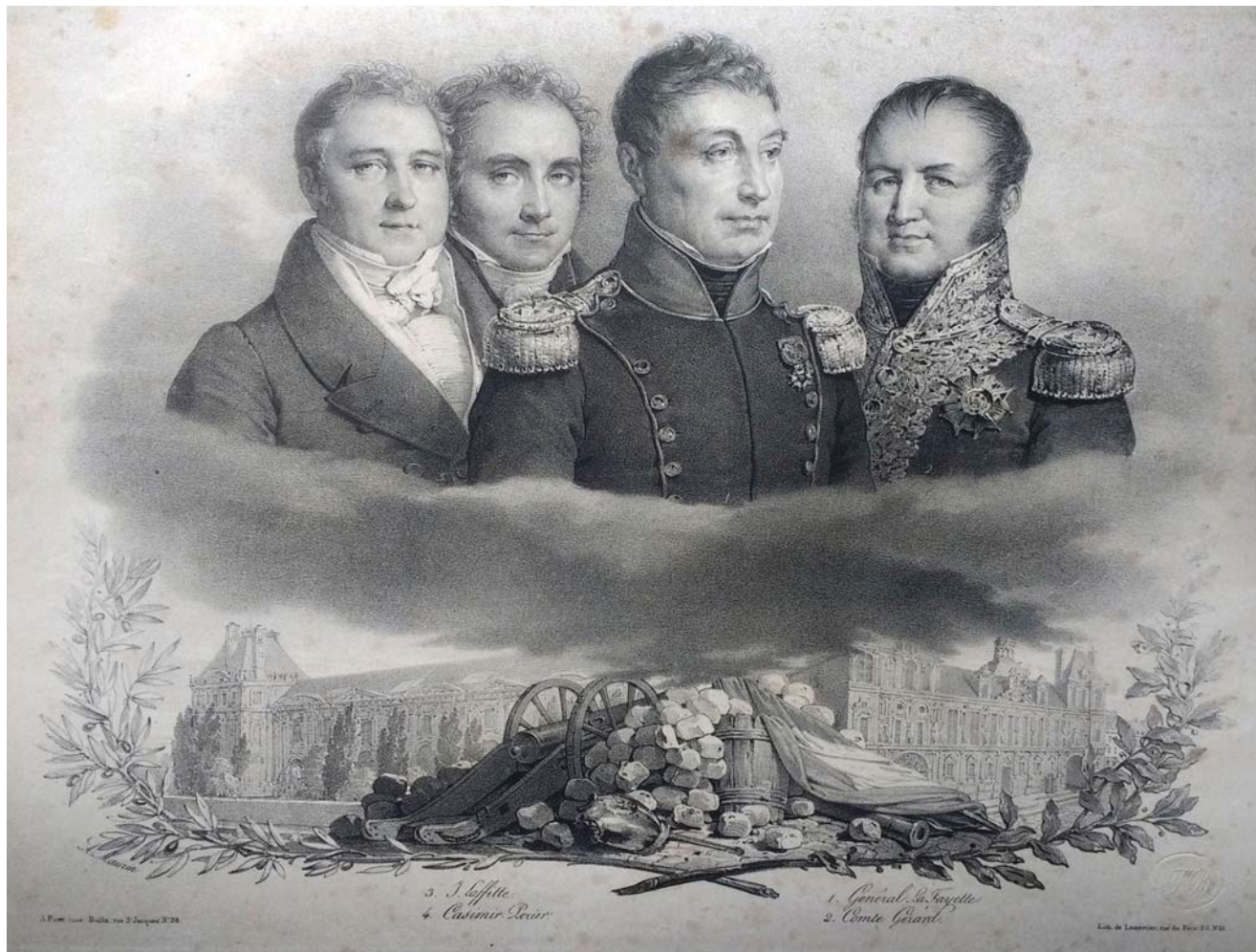

Рис. 14.
Літографія «Генерал Лафайєт, Жак Лаффіт, Казимир-Пер'є та граф Жерар, члени муніципальної та конституційної комісії в 1830 році».

Літограф Антуан Морен.

Знак паризького видавця Франсуа Булли

²² Bulla François (L. 4088) // Frits Lugt. Les Marques de Collections de Dessins & d'Estampes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marquesdecollections.fr/detail.cfm/marque/11602> (дата звернення: 15.09.2021).

Портрет Його Височості князя Михайла Павловича (ГРЛ-3709/65а), гравійований Фрідріхом Джоном за мініатюрою Жана-Анрі Беннера, має марку у вигляді сухого штемпеля з латинськими літерами «НВ», накладеними одна на одну та вписаними у овал. (Рис. 15)

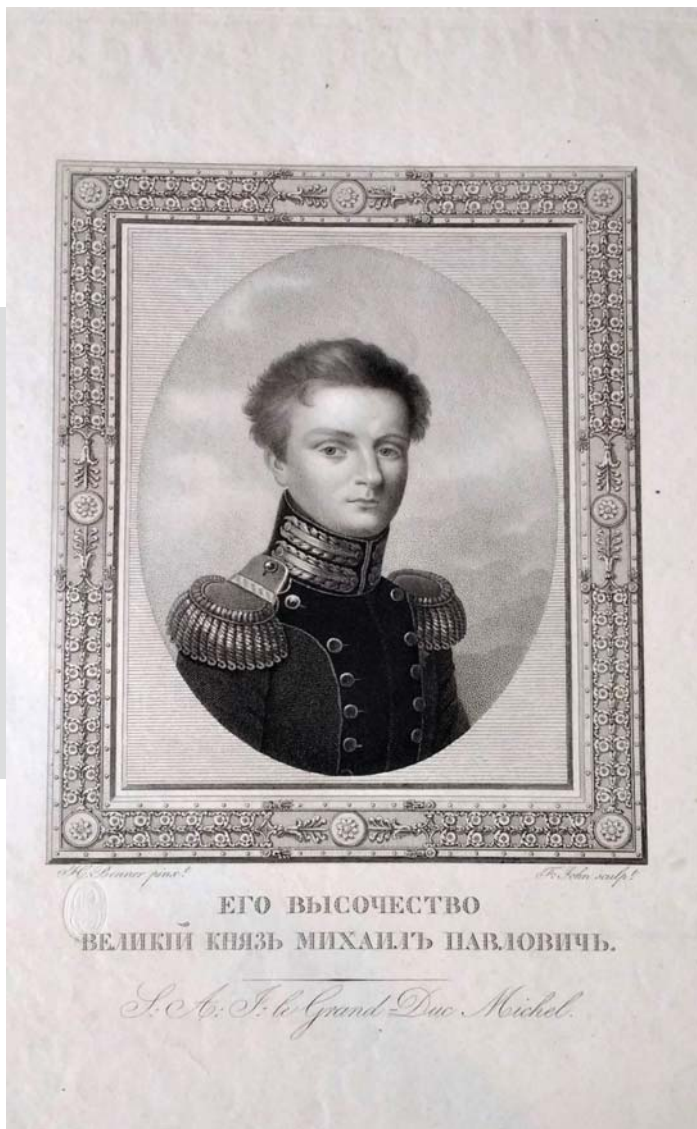

Рис. 15.
Портрет князя Михайла Павловича.
Гравер Джон Фрідріх.
За мініатюрою Жана-Анрі Беннера. Знак французького живописця, мініатюриста Ж.-А. Беннера

Цей знак, згідно з каталогом Ф. Лугта, належить французькому живописцю, мініатюристу Жану-Анрі Беннеру (1776–1836)²³. У 1816–1825 рр. російський Імператорський Дім замовив художнику портретну галерею царів та великих князів династії Романових. Окрім того, Ж.-А. Беннер отримав дозвіл на видання за своїми оригіналами окремого гравійованого альбома, який став дуже популярним²⁴. Гравійований портрет

²³ Benner Jean-Henri (L. 4587) // Frits Lugt. Les Marques de Collections de Dessins & d'Estampes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marquesdecollections.fr/detail.cfm/marque/12102> (дата звернення: 12.09.2021).

князя Михайла Павловича із зібрання НМІУ походить саме із цього альбому, а знак власника самого Ж.-А. Беннера, ймовірно, вказує на те, що художник відповідав за публікацію або був продавцем.

Літографія «Французькі кірасири в Москві» (ГРЛ-499) створена після 1834 р. німецьким придворним літографом, фотографом та видавцем у Королівстві Ганновер Юліусом Гером (1807–1880) за живописним оригіналом відомого німецького художника Альбрехта Адама (1786–1862). По нижньому полю праворуч є овальний штамп із монограмою латинськими літерами (нерозбірливо) та написом по колу німецькою мовою: «Für das Königreich...» («Для Королівства...»), в якому останнє слово прочитати неможливо. (Рис. 16)

Рис. 16.

Літографія «Французькі кірасири в Москві».

Літограф Юліус Гер. За оригіналом Адама Альбрехта.
Знак придворної літографії Юліуса Гера

²⁴ Беннер Жан-Анри [Електронний ресурс]: Виртуальный Русский музей. – Режим доступу: https://rusmuseumvrm.ru/reference/classifier/author/zhan_anri_benner/index.php (дата звернення: 02.11.2021).

На одному з інтернет-ресурсів опубліковано ідентичну літографію із саме таким штампом: «Für das Königreich Hannover» («Для Королівства Ганновер»)²⁵. Юліус Гієр керував придворною літографією з однойменною назвою, зареєстрованою 1831 р. Прославився портретами ганноверських акторів, музикантів, представників вищої знаті та королівського дому. Публікував літографії для художньої асоціації в Ганновері. Був одним із перших, хто використав дагеротип як новий метод фотографії. Керував Інститутом фотомистецтва Юліуса Гієра²⁶.

Портрет графа Андрія Арсенійовича Закревського (ГРЛ-1428), створений літографом Смірновим за оригіналом Фрідріха Ранделя (1808–1886), походить із бібліотеки благодійника та мецената, уродженця м. Путивля (нині Сумської обл.) Миколи Стефановича Маклакова. Про це свідчить овальний штамп синього кольору з написом по колу: «Изъ библиотеки / Н. Маклакова», в центрі дві круглі медалі²⁷. **(Рис. 17)**

Рис. 17.
Портрет графа Андрія Арсенійовича Закревського.
Літограф Смірнов. За оригіналом Фрідріха Ранделя.
Штамп бібліотеки Миколи Стефановича Маклакова

Бібліотека Миколи Стефановича формувалася у другій половині XIX ст. у Путивлі. Її основу склали стародруки й рідкісні рукописи. Перед своєю смертю меценат заповів бібліотеку відкритій за його кошти книгозбірні Путивльського ремісничого училища. Колекціонувати рідкісні книги М. С. Маклаков почав 1843 р.

²⁵ [Francuscy kirasjerzy w Moskwie], № 233 [Електронний ресурс]: [Secretera]. Portal bibliofilsko-aukcynny. – Режим доступу: <https://secretera.pl/aukcje/28-51-aukcja-ksiazek-i-grafiki-cz-1/661-portrety-sceny-historyczne/14930-francuscy-kirasjerzy-w-moskwie-francoesische-cuirassiere-in-mosk?start=2> (дата звернення: 16.09.2021).

²⁶ Giere Julius [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: https://de.wikipedia.org/wiki/Julius_Giere (дата звернення: 17.09.2021).

²⁷ Тертична О. Бібліотека Маклакова [Електронний ресурс]: Сумщина видавнича. – Режим доступу: http://nadechdasum.blogspot.com/p/blog-page_18.html (дата звернення: 15.04.2021).

Літографія «Подвиг Андрія Снозика» (ГРЛ-3262) ілюструє події Кримської війни 1853–1856 рр., а саме битву при Ольтениці 23 жовтня (4 листопада) 1853 року. Тоді прапороносець 2-го батальйону 2-ї гренадерської роти Селенгінського 41-го піхотного полку унтер-офіцер Андрій Снозик отримав важке поранення, проте не віддав прапор своїм товаришам. Літографію можна вважати різновидом народного лубка. На звороті бачимо два знаки власника: один рукописний червоним олівцем «АИМ/1/8055», другий – чорнильний штамп «Иванъ Спиридоновичъ / Абрамовъ». (Рис. 18)

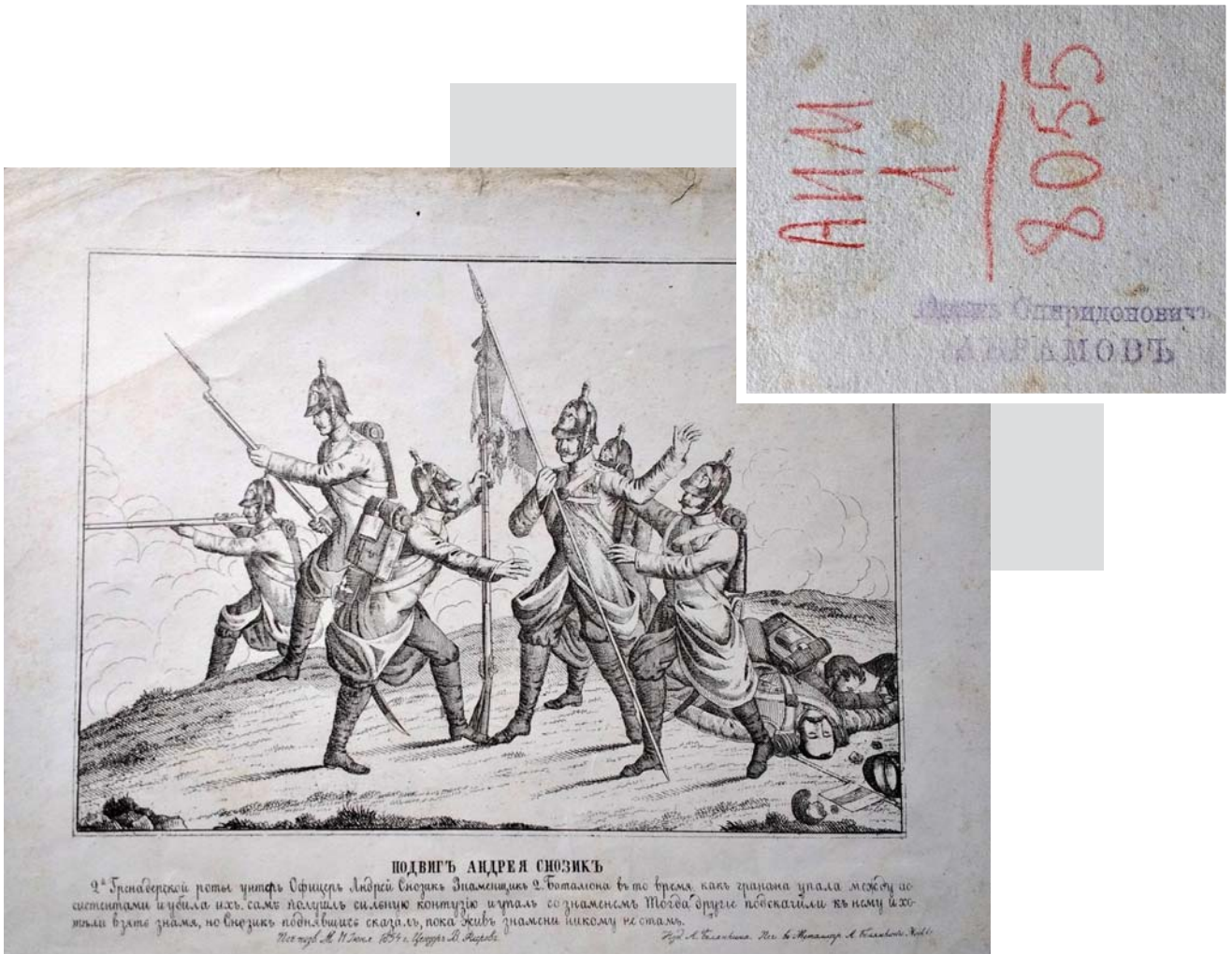

Рис. 18.

Літографія «Подвиг Андрія Снозика».

Печатка Артилерійського історичного музею в Санкт-Петербурзі та особистий

Перший знак належить Військово-історичному музею артилерії, інженерних військ і військ зв'язку у Санкт-Петербурзі, що 1903 р. мав назву Артилерійський історичний музей. Згідно із записом у інвентарній книзі НМІУ, літографію з Ленінградського артилерійського історичного

музею передали в 1950-х роках. Другий знак власника належить Івану Спиридоновичу Абрамову (1874–1960) – українському фольклористу, публіцисту, учителю, археологу. Він народився в м. Воронежі Глухівського повіту Чернігівської губернії (нині Шосткинського р-ну Сумської обл.). Після навчання в місцевій школі здобував освіту в сільськогосподарській школі поміщика-мецената М. М. Неплюєва в хуторі Воздвиженському (нині Ямпільського р-ну). 1892 р. Іван Спиридонович працював сільським учителем у школі на хуторі Воздвиженському, згодом – у селі Студенку Глухівського повіту. Потім навчався у Глухівському учительському інституті. В 1900–1933 рр. викладав у школах Санкт-Петербурга, водночас навчаючись у Археологічному інституті. Досліджував побут і життя місцевих жителів Глухівщини. І. С. Абрамов був членом Археологічного товариства (з 1909) та дійсним членом Російського Географічного товариства (з 1914). 1905 р. в журналі «Живая старина» науковець опублікував великий етнографічний нарис «Черниговские малороссы. Быт и песни населения Глуховского уезда Черниговской губернии». Того самого року у Петербурзі ця праця з'явилася окремою книжкою. 1929-го в Ленінграді вийшла друком робота М. О. Кожина та І. С. Абрамова «Народный лубок второй половины XIX века и современный». 9 жовтня 1933 р. дослідника, який на той час проживав у Ленінграді та працював у Центральному музеї літератури, заарештували. 2 квітня 1934 р. особливий відділок при Колегії ОДПУ звинуватив І. С. Абрамова у справі «Дело славистов» за статтями 58-10 та 58-11 та засудив науковця до трьох років заслання. Реабілітований 28 листопада 1956 р.²⁸

Дві хромолітографії із зібрання музею належать до російських пісєних лубочних картинок XIX – початку XX ст. На аркушах представлено тексти народних пісєнь «Погасло солнце за морями, стоит казачка у дверей...» (ГРЛ-4350) та «Кончен, кончен дальний путь...» (ГРЛ-4416), проілюстровані кольоровими зображеннями. Хромолітографії видані у видавництві М. Т. Соловйова в Москві 1895 р. На звороті обох аркушів є написи, зроблені невстановленою особою: «Даръ Н. А. Попова / 12 окт. 1912» та «оть Н. А. Попова / 12 окт. 1912». **(Рис. 19)**

²⁸ Терлецький В. В. Життєвий шлях // Іван Абрамов. Біобібліографічний покажчик. – Суми, 2012. – С. 3–6 [Електронний ресурс]: Український національний біографічний архів. – Режим доступу: <http://biography.nbuv.gov.ua/data/data/bibliogr/3112.pdf> (дата звернення: 14.05.2021); П'ятаченко С. На ниві розуму не можна нам відставати // Іван Абрамов. Біобібліографічний покажчик. – Суми, 2012. – С. 6–12 [Електронний ресурс]: Український національний біографічний архів. – Режим доступу: <http://biography.nbuv.gov.ua/data/data/bibliogr/3112.pdf> (дата звернення 14.05.2021); Абрамов Іван Спиридонович (1874) [Електронний ресурс]: База даних «Открытый список». – Режим доступу: [https://ru.openlist.wiki/%D0%90%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2_%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD_%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_\(1874\)](https://ru.openlist.wiki/%D0%90%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2_%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD_%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_(1874)) (дата звернення: 14.05.2021).

Дайте М. А. Попову
12 авг. 1912.

оп М. А. Попову
12 авг. 1912.

Рис. 19.
Хромолітографії «Погасло сонце за морями, стоить казачка у дверей...»
та «Кончен, кончен дальний путь...».
Видавництво М. Т. Соловйова в Москві. 1895 р. Напис олівцем на звороті

Микола Олександрович Попов (1871–1949) – російський режисер, драматург, театральний діяч та історик театру, колекціонер. Сценічну діяльність розпочав 1894 р. в «Обществе искусства и литературы». Наприкінці 1890-х рр. почав плідно працювати у сфері народного театру. Керував у 1900–1907 рр. (із перервами) народним театром Василеостровського товариства народних розваг у Петербурзі та в 1901–1910 рр. (із перервою) – київським театром М. М. Соловцова. В 1904–1906 рр. був режисером театру В. Ф. Комісаржевської; в 1907–1910 і 1929–1934 – режисером Малого театру; в 1919–1920 та 1926–1927 – режисером Великого театру. Від миті виникнення Державної академії художніх наук у 1921 р. М. О. Попов був її дійсним членом та членом редакційно-видавничої колегії²⁹. З огляду на те, що він наприкінці 1890-х років працю-

вав у сфері народного театру, пізніше очолював народний театр у Петербурзі, а також був колекціонером, цілком імовірно, що дві означені хромолітографії зберігалися певний час у зібранні діяча. Згодом, 1912 р., він їх подарував невстановленій особі.

Літографія «Огляд султаном російських військ» (ГРЛ-4622) ілюструє події турецько-єгипетської війни 1831–1833 рр., а саме Босфорську експедицію, тобто похід кораблів російського флоту у Босфор, здійснений на прохання турецького султана Махмуда II для допомоги Туреччині. 15 квітня 1833 р. у присутності згаданого султана влаштували огляд російських військ для демонстрації сили та дружби з Туреччиною. Літографію створив літограф Франц Вольф за оригіналом австрійського художника Йоганна Непомука Хьохле (Johann Nepomuk Hoeschle, 1790–1835). Внизу вказано, що аркуш є власністю видавництва Вольфа та Вайсенбаха, а по нижньому полю поставлено сухий круглий штампель із трьох німецьких готичних літер «FWW». Він належав літографам Вольфу та Вайсенбаху, які співпрацювали у Відні, видаючи журнал «Journal Picturesque» («Ілюстративний журнал»)³⁰. **(Рис. 20)**

Рис. 20.

Літографія «Огляд султаном російських військ».

Літограф Франц Вольф. За оригіналом Йоганна Непомука Хьохле. Знак літографічного видавництва Вольфа та Вайсенбаха

³⁰ Попов Николай Александрович [Електронний ресурс]: Википедия. – Режим доступу: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Попов,_Николай_Александрович_\(режиссёр\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Попов,_Николай_Александрович_(режиссёр)) (дата звернення: 04.11.2021).

Дві літографії походять із колекції Костянтина Васильовича Жученка. «Мотальницю» (ГРЛ-5123) створив літограф Єрофеев за живописним оригіналом Герарда Доу, в її правому нижньому куті проставлені чорнилом дві літери «КЖ». На звороті літографії «Кракус із корпусу генерала Дверницького» (ГРЛ-5124) за рисунком польського художника та графіка Яна Фелікса Піварського (1794–1859) є напис олівцем: «З кол. Жученка». (Рис. 21)

Рис. 21.
Літографії «Мотальниця» за оригіналом Генрі Доу та «Кракус із корпусу генерала Дверницького» за рисунком Яна Фелікса Піварського.

Особистий знак власника Костянтина Васильовича Жученка та напис олівцем на звороті

Завдяки консультації провідної наукової співробітниці Національного музею «Київська картинна галерея» Н. Є. Агеєвої та завідувача сектору графіки Національного художнього музею України Д. Нікітіна вдалося встановити, що аналогічні ініціали (позначки) є на деяких творах графіки з колекцій означених музеїв і належать Костянтину Васильовичу Жученку (1843–1919). Він був братом адвоката Михайла Васильовича Жученка (1840–1880), закінчив юридичний факультет

³⁰ Wolf Franz & Weissenbach (L. 5244) // Frits Lugt. Les Marques de Collections de Dessins & d'Estampes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marquesdecollections.fr/detail.cfm/marque/12759> (дата звернення: 15.09.2021).

Харківського університету, працював у державних закладах Полтавської губернії. Товаришував із Пантелеймоном Олександровичем Кулішем – відомим українським письменником, етнографом, істориком. Зі звіту Київського художньо-промислового та наукового музею ім. Імператора Миколи Олександровича за 1910 р. відомо, що колекція К. В. Жученка складалася із 500 номерів, до неї належали картини І. К. Айвазовського, Л. Ф. Лагоріо та ін., акварелі Г. О. Ладиженського та ін., рисунки, гравюри та офорти (зокрема, три офорти Т. Г. Шевченка), літографії, фотографії із творів мистецтва та художні видання³¹. Під час роботи з архівними матеріалами Київського художньо-промислового та наукового музею ім. Імператора Миколи Олександровича особливо цікавим видався список предметів із колекції К. В. Жученка, які він особисто передав музею 1910 р. Під № 11 у списку зроблено запис: «Літографії в листахъ: двъ (2) съ картинъ Венеціанова (большіе листы), двъ (2) съ карт. Жирарда Доу <...>»³². Можна припустити, що одна із цих літографій і є «Мотальниця» за оригіналом Г. Доу.

Літографію «Добрі маркітантки» (ГРЛ-427) видано в літографічному закладі Жозефіни Клеманс Форментін за оригіналом Бернарда-Едуарда Свебаха (1800–1870). На ній зображено сцену із двома молодими маркітантками, які піклуються про пораненого воїна французької армії. На нижньому полі стоїть сухий штемпель круглої форми з латинськими літерами «FG», по колу оздоблений крапками. (Рис. 22)

Рис. 22.
Літографія «Добрі маркітантки».
За оригіналом Бернарда-Едуарда
Свебаха.
Видавництво Жозефіни Клеманс
Форментін. Знак власниці Жозефіни
Клеманс Форментін
та паризького літографа-друкаря
Дені Луї Гужона

³¹ Отчет Киевского художественно-промышленного и научного музея имени государя императора Николая Александровича за 1910 год. – Киев: Типография 1-й Киевской артели печатного дела, 1911. – С. 10.

³² Державний архів м. Києва. – Ф. 304. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 118, зворот.

З каталога Ф. Лугта довідуємося, що знак власника належав Жозефіні Клеманс Форментін (1802 – після 1856) та Дені Луї Гужону, літографу-друкарю з Парижа³³. 22 червня 1822 року Ж. К. Форментін отримала патент на літографічну друкарню. Вона об'єднала зусилля з Д. Л. Гужоном, паризьким літератором і бібліотекарем. 1827 р. підприємця представила літографії на Промисловій виставці, де отримала медаль. 1844-го отримала срібну медаль.

Гравійований портрет московського царя Івана Васильовича (ГРЛ-2638), згідно зі словником Д. А. Ровинського, належить до типу Іовія³⁴. Іовій (Паоло Джовіо, 1483–1552) – італійський учений-гуманіст, придворний лікар римських пап, історик, біограф, географ, колекціонер, був відомий своєю серією з 484 портретів літераторів, правителів, державних діячів, багато яких писав із натури³⁵. Крім того, у словнику Д. А. Ровинського зазначено, що портрет походить із книги іспанського дипломата та історіографа Фердинанда II, графа Франца Крістофа Кевенхюллера від назвою «Conterfiet Kupfferstich» (1721). По нижньому краю міститься чорнильний штампель із написом: «Christian Hammer / Stockholm» та зображенням бджоли. **(Рис. 23)**

Рис. 23.

Портрет московського царя Івана Васильовича.

Знак власника Крістіана Хаммера – норвезько-шведського ювеліра, колекціонера творів мистецтва, бібліофіла

³³ Formentin et Goujon (L. 3856) // Frits Lugt. Les Marques de Collections de Dessins & d'Estampes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marquesdecollections.fr/detail.cfm/marque/11364> (дата звернення: 15.09.2021).

³⁴ Подробный словарь русских гравированных портретов... – С. 1020, № 29.

³⁵ Джовіо Паоло [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B6%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BE,%D0%9F%D0%B0%D0%BE%D0%BB%D0%BE> (дата звернення: 15.11.2021).

Згідно з каталогом Ф. Лугта, знак належить Крістіану Хаммеру (1818–1905)³⁶ – норвезько-шведському ювеліру, колекціонеру творів мистецтва, бібліофілу. Він скуповував твори мистецтва у бідних: зброю, мініатюри, музичні інструменти тощо. Оригінальні колекції, широко відомі під назвою «Музей Хаммера» й розміщені у Бистромському будинку та 20-кімнатному будинку № 2 по вул. Дроттнінгсгатан (Стокгольм), були такі великі, що їх без перебільшення можна було вважати одними з найзначніших у Європі³⁷. В 1892–1897 рр. означену колекцію розпродали: частину – в Кельні, решту – згодом у Стокгольмі.

Літографія «Аскольдова могила в Києві» (ГРЛ-2944) за рисунком А. Васильєва, видана в літографії А. Мінятова в Києві, походить із колекції художника, мистецтвознавця та колекціонера Степана Петровича Яремича³⁸. На звороті – напис олівцем: «Изъ С. П. Яремича / I / IV / 08». (Рис. 24)

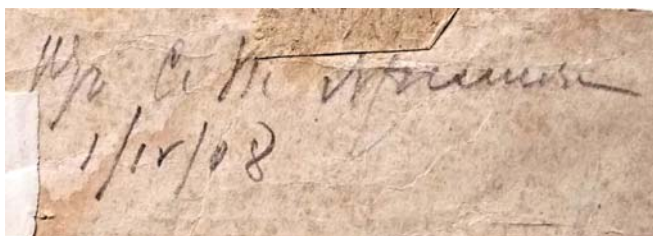

Рис. 24.

Літографія «Аскольдова могила в Києві».

Напис на звороті олівцем, що свідчить про походження з колекції С. П. Яремича

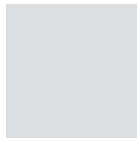
³⁶ Hammer Christian (L. 1237) // Frits Lugt. Les Marques de Collections de Dessins & d'Estampes [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marquesdecollections.fr/detail.cfm/marque/7380> (дата звернення: 11.10.2021).

³⁷ Hammer Christian [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: https://sv.wikipedia.org/wiki/Christian_Hammer (дата звернення: 11.10.2021); Christian Hammer's lock collection [Електронний ресурс]: Historical locks. – Режим доступу: <https://www.historicallocks.com/en/site/h/historicallocks/collecting-locks/collectors/> (дата звернення: 11.10.2021).

³⁸ Степан Петрович Яремич (1869–1939) – художник-аквареліст, історик мистецтва, художній критик та колекціонер. 1887 р. вступив у Київську рисувальну школу М. І. Мурашка, де познайомився з художниками М. О. Врубелем та М. М. Ге. Закінчив означений заклад 1894 р. Наприкінці 1900 р. переїхав до Санкт-Петербурга, де працював у журналі «Мир искусства» та збірнику «Художественные сокровища России». Навесні 1904 р. поїхав до Парижа, де вивчав західноєвропейське мистецтво, займався живописом та демонстрував свої твори на виставках. Після повернення до Санкт-Петербурга працював одночасно в журналі «Старые годы» та київському часописі «Искусство и печатное дело». Викладав у школі Товариства заохочення до мистецтв, згодом очолив це Товариство (до 1928). Із 11 жовтня 1918 року на запрошення від Державного Ермітажу працював там зберігачем відділу гравюри, згодом – відділу рисунків, а пізніше завідував реставраційною майстернею. Член експертної комісії при Всесоюзному об'єднанні «Антикваріат». Із 21 вересня 1936 р. – член експертно-закупівельної комісії при Всесоюзному комітеті по справах мистецтва. Див.: Степан Петрович Яремич. Оценки и воспоминания современников. Статьи Яремича о современниках. Сборник / Сост. И. И. Выдрин, В. П. Третьяков. – Санкт-Петербург: Сад искусств, 2005. – С. 36–37.

В архівних документах Київського художньо-промислового та наукового музею ім. Імператора Миколи Олександровича, а саме у переліках предметів, що надійшли до закладу на тимчасове та постійне зберігання в 1911–1912 рр., є запис у окремому списку Художнього відділу: «Акт [Отъ] С. П. Яремича – литогр. Аскольд. Могила в 20-х годах XIX ст.»³⁹.

За результатами наукової атрибуції нині ідентифіковано 24 знаки власника на творах графіки з колекції НМІУ. З огляду на викладене у статті, можна з упевненістю говорити про те, що історія побутування означених графічних творів була дуже цікавою, пов'язаною з відомими діячами культури і мистецтв, що надало музейним предметам більшої наукової та історичної цінності. Під час наукової атрибуції деякі знаки, на жаль, не вдалося ідентифікувати, тому вони не розглядалися в розвідці. Але дослідження в цьому напрямку триватиме, і його результатом стануть наукові повідомлення та статті. Нині питання атрибуції музейних предметів за допомогою знаків власника залишається актуальним. Для повнішого розкриття цього питання важливо, аби з'явилися наукові публікації дослідників на прикладах інших колекцій з українських музеїв, а також укладалися каталоги знаків власника.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Абрамов Иван Спиридонович (1874) [Електронний ресурс]: База данных «Открытый список». – Режим доступа: [\(https://ru.openlist.wiki/%D0%90%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2_%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD_%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_\(1874\)\)](https://ru.openlist.wiki/%D0%90%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2_%D0%98%D0%B2%D0%B0%D0%BD_%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_(1874)) (дата звернення: 14.05.2021).

Агеева Н. Е. Автографы из коллекции Юргенсона // Антиквар. – 2008. – № 4 (18). – С. 90–97.

Агеева Н. Є. Колекція Г. І. Квятковського в зібранні Національного музею «Київсь-

ка картинна галерея» // Праці Центру пам'ятокознавства. – 2017. – Вип. 32. – С. 110–118.

Беннер Жан-Анри [Електронний ресурс]: Виртуальный Русский музей. – Режим доступу: https://rusmuseumvrm.ru/reference/classifier/author/zhan_anri_benner/index.php (дата звернення: 02.11.2021).

Білокінь С. І. Музей України (збірка П. Потоцького): дослідження, матеріали. Монографія. – 3-тє вид., доп. – К., 2006. – 476 с.

Вітряньська А. Матеріали до історії побутування гравюр італійського художника Джованні Рокка з колекції Національного музею історії України // Науковий вісник Національного музею історії України. – Вип. 4. – Київ, 2019. – С. 457–465 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Vitrianska_Anastasiia/Materialy_do_istorii_pobutuvannia_hraviur_italiiskoho_khudozhnyka_Dzhovanni_Rokka.pdf? (дата звернення: 13.04.2021).

Власова О. В., Балашова О. Л. Владельческие знаки на гравюрах и литографиях. На материале отдела гравюры Государственного Русского музея. – Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2003. – 150 с.

Два века русской литографии. Альманах. – Вип. 171. – Санкт-Петербург: Palace Editions, 2007. – 160 с.

Дениско Л. М. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Каталог. – Київ, 2017. – 350 с.

Державний архів м. Києва. – Ф. 304. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 118, зворот.

Державний архів м. Києва. – Ф. 304. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 34, зворот.

Джовіо Паоло [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B6%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BE,%D0%9F%D0%B0%D0%BE%D0%BB%D0%BE> (дата звернення: 15.11.2021).

Егерь. Галерея Пале-Рояль. (Т. Жерико). Рис. В. Адам. Литогр. К. Мотт (Париж, 1824–1829) [Електронний ресурс]: Русский библиофил. Магазин антикварной книги. – Режим доступу: https://www.rusbibliophile.ru/Book/Eger_Galereya_PaleRuayal (дата звернення: 16.09.2021).

Коллекция Успенского Сергея Ильича – потомственного почетного гражданина, краеведа, коллекционера // РС НИА СПб ИИ РАН. – Фонд 137 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://isaran.ru/?q=ru/fund&guid=E69C5594-B75C-49EF-9A12-9EC17F1D67F9&ida=24&str=успенский%20сергей%20ильич> (дата звернення 30.04.2021).

Морозова С. В. Портрет в русской гравюре XVIII века. Из собрания Государственного Исторического музея. Аннотированный альбом-каталог. – Москва, 2010. – 543 с.

Отчет Киевского художественно-промышленного и научного музея имени государя императора Николая Александровича за 1910 год. – Киев: Типография 1-й Киевской артели печатного дела, 1911. – 37 с.

Первые историки и краеведы Гатчины [Электронный ресурс]: Владислав Кислов. Страничка гатчинского краеведа. – Режим доступа: <http://kraeved-gatchina.de/ocherki/kraevedcheskiy-likbez-po-gatchinski/pervye-istoriki-i-kraevedy-gatchiny/> (дата звернення: 09.11.2021).

Подробный словарь русских гравированных портретов / Сост. Д. А. Ровинский. – Том II. Е–О. – Санкт-Петербург, 1887.

Попов Николай Александрович [Электронный ресурс]: Википедия. – Режим доступа: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Попов,_Николай_Александрович_\(режиссёр\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Попов,_Николай_Александрович_(режиссёр)) (дата звернення: 04.11.2021).

П'ятаченко С. На ниві розуму не можна нам відставати // Іван Абрамов. Біобібліографічний покажчик. – Суми, 2012. – С. 6–12 [Электронный ресурс]: Український національний біографічний архів. – Режим доступа: <http://biography.nbuv.gov.ua/data/data/bibliogr/3112.pdf> (дата звернення: 14.05.2021)

Степан Петрович Яремич. Оценки и воспоминания современников. Статьи Яремича о современниках. Сборник / Сост. И. И. Выдрин, В. П. Третьяков. – Санкт-Петербург: Сад искусств, 2005. – 440 с.

Суховарова-Жорнова О. Б. Іконографічні розвідки родинних портретів Рєпніних з Яготина (на матеріалах колекції Національного музею історії України) // Історико-географічні дослідження в Україні. – 2005. – Вип. 8. – С. 287-288 [Электронный ресурс]: Інститут історії України НАН України. – Режим доступа: <http://history.org.ua/JournALL/geo/8/19.pdf> (дата звернення: 15.04.2021).

Терлецький В. В. Життєвий шлях // Іван Абрамов. Біобібліографічний покажчик. – Суми, 2012. – С. 3–6 [Электронный ресурс]: Український національний біографічний архів. – Режим доступа: <http://biography.nbuv.gov.ua/data/data/bibliogr/3112.pdf> (дата звернення: 14.05.2021)

Тертична О. Бібліотека Маклакова [Электронный ресурс]: Сумщина видавнича. – Режим доступа: http://nadechdasum.blogspot.com/p/blog-page_18.html (дата звернення: 15.04.2021).

Треттер, Вильгельм фон [Электронный ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Треттер,_Вильгельм (дата звернення: 13.05.2021).

Christian Hammer's lock collection [Электронный ресурс]: Historical locks. – Режим доступа: <https://www.historicallocks.com/en/site/h/historicallocks/collecting-locks/collectors/> (дата звернення: 11.10.2021).

[Francuscy kirasjerzy w Moskwie], № 233 [Электронный ресурс]: [Secretera]. Portal bibliofilsko-aukcynjny. – Режим доступа: <https://secretera.pl/aukcje/28-51-aukcja-ksiazek->

i-grafiki-cz-1/661-portrety-sceny-historyczne/14930-francuscy-kirasjerzy-w-moskwie-franzyesische-cuirassiere-in-mosk?start=2 (дата звернення: 16.09.2021).

Frits Lugt. *Les Marques de Collections de Dessins & d'Estampes* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.marquesdecollections.fr/> (дата звернення: 4.07.2022).

Giere Julius [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: https://de.wikipedia.org/wiki/Julius_Giere (дата звернення: 17.09.2021).

Hammer Christian [Електронний ресурс]: Вікіпедія. – Режим доступу: https://sv.wikipedia.org/wiki/Christian_Hammer (дата звернення: 11.10.2021).